

DE HEILIGE BEGGA STICHTERES EN PATRONES VAN DE BEGIJNENBEWEGING

Een succesrijke geschiedvervalsing

Hugo Vanden Bossche

Begga (°circa 620 - †17 december 693) was een dochter van hofmeier Pippijn de Oudste (hofmeier van Austrasië, de eerste van de Pippiniden-familie) en Ida (Itta, Iduberga) van Nijvel¹. Zij huwde met Ansegisus (Ansegisel, †662), een zoon van Arnulf van Metz². Hun zoon, Pippijn II de Middelste (Pippijn van Herstal, †714), hofmeier van Austrasië³, was op zijn beurt de vader⁴ van Karel Martel, die beschouwd wordt als de stamvader (of was het Pippijn II?) en naamgever van de Karolingen. De zoon van Karel Martel, Pippijn III de Korte, was de vader van Karel de Grote, de latere koning van het Frankische Rijk die in 800 door paus Leo III gekroond werd tot keizer van het Westromeinse Rijk^{5, 6}. Begga lag dus aan de oorsprong van de dynastie van de Karolingen.

Buste van de H. Begga van Andenne (1768) in het poortgebouw (1700) van het begijnhof van Turnhout. (afb. 1 foto: Ludo Verhoeven)

Dubbelportret van Ansegisus en de heilige Begga van 'Brabant'. Schilderij van Peter Paul Rubens, paneel 94x76 cm, in de Gemäldegalerie⁷ van het Kunsthistorisches Museum in Wenen. De hand van Begga ligt op haar vooruitstekende buikje. Zou ze al in verwachting zijn van Pippijn van Herstal? (afb. 2)

Geschiedenis en legendes

Waarschijnlijk stamt de oudste *Vita* van Begga uit de late 11de of vroege 12de eeuw. Daarin werden plaatselijke verhalen aan elkaar gesmeed tot een weinig historisch relaas dat vooral bedoeld was als ondersteuning (marketing) van het kapittel van Andenne (zie verder) dat op het einde van de 11de eeuw voor het eerst in een charter werd genoemd⁵. Na hun huwelijk woonden Begga en Ansegisus in het kasteel van Chèvremont aan de Vesder (Vaux-sous-Chèvremont, een deelgemeente van Chaudfontaine). Tijdens een jachtpartij vond Ansegisus een kind op een mesthoop dat hij aan Begga gaf met de opdracht het als haar eigen zoon op te voeden. Ondanks het feit dat zij van God vernomen had dat het kind haar man en hof veel rampspoed zou brengen, gehoorzaamde ze haar man. Volgens de Mechelse begijn Johanna van Hout lieten “*Ansegisus ende Begga dat kint kersten doen en waren peter en pete, en het gheschiede met groote solemniteijt oft vereeringhe, en noemden dat kint Gunduwinus*” (Gonduinus)⁵. Het door Begga voorspelde onheil voltrok zich tijdens een jachtpartij. Gonduinus vermoordde zijn voedstervader en nam zich voor Begga te verkrachten en zo tot een huwelijk te dwingen om samen met zijn raadslieden de macht te grijpen. Begga wist echter te ontkomen. Tijdens haar vlucht bereikte ze een rivier die ze niet kon oversteken. Maar “*Godt sont haer eenen Engel met een hert uyt die Bosschasje die haar over t’ water leijdden*”. En “*Godt liet gheschieden dat dit boos kint op die straeten is verscheurt van sijn honden*”⁵.

De heilige Begga van Andenne. Schilderij in olieverf op houten paneel, Vlaamse school, eerste helft 17de eeuw, Begijnhofmuseum, Turnhout. Rechts wandelt de H. Begga (volgens de legende zal ze wel gelopen hebben) in een bomendreef, voorafgegaan door een hert, dat haar naar een doorwaadbare plaats in de rivier leidt. Achteraan wordt het klooster met de zeven kapellen getoond. Links wordt de dochter van Pepijn van Landen uitgebeeld in begijnenhabijt met een kroon op het hoofd (hertogskroon?). Op de tafel met tafelkleed staat een kruisbeeld, ligt een tweede kroon en wordt ook het wapenschild van Brabant afgebeeld. Dit verwijst naar de toen gangbare veronderstelling dat Begga hertogin van Brabant zou zijn geweest ⁵. (afb. 3 foto: Ludo Verhoeven)

Volgens de legende zou Begga, na de dood van haar echtgenoot, een bedevaart naar Rome ondernomen hebben, waar ze, zoals van pelgrims werd (wordt) verwacht, de zeven pelgrimskerken⁸ in één dag bezocht. Zo kwam ze in aanmerking voor de volle aflaat die aan deze pelgrimage was verbonden. In Rome zou ze ook ontvangen zijn door de paus. Adeodatus II was paus van april 672 tot juni 676, dus is Begga zeker niet direct na het overlijden van haar echtgenoot naar Rome vertrokken.

In Rome zou ze volgens de legende beloofd hebben een klooster te bouwen. Maar dat was blijkbaar niet zo eenvoudig, want tot driemaal toe stortte het gebouw in. Toen toonde God haar op miraculeuze wijze dat ze te Andenne zeven kerken moest bouwen naar het model van de kerken die ze in Rome had gezien. Het eerste wonder geschiedde toen een varkenshoeder een zeug verloor. De bovenvermelde begijn schrijft: “den verckenshoeder heeft drij daghen achtereen, een stemme ghehoort op het veld van Andijn (Andenne) daar hij vont zijn verloren sogge (zeug) spelende met seuen (zeven) Ionghe (biggen)”. In die buurt vond Pippijn II, de

zoon van Begga, bij een bron een kip met zeven kuikens. Zijn jachthonden wilden op de kip afvliegen, maar een mysterieuze kracht hield hen tegen. Toen Begga op de hoogte werd gebracht van deze twee wonderen, begreep ze dat God haar vroeg het klooster te bouwen tussen de bron (Begga-fontein) waar Pippijn de kip met haar kuikens vond en de plaats waar de varkenshoeder zijn zeug met de zeven biggen terugvond⁵.

Deze verkleurde foto (archief van De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout) toont een schilderij “St. Begge patronne de la Ville” (eind 17de - begin 18de eeuw) op het altaar in de noordelijke kruisbeuk van de Collegiale van Andenne. De H. Begga is gekleed als kanunnikes (rochet, hoofddeksel en met hermelijn omzoomde mantel), in haar linkerhand draagt ze het kerkmodel. Op dit schilderij zijn ook de kippen, de bron en een zeug te zien die een rol hebben gespeeld bij de keuze van de locatie. (Ed. Thill S.A., Brussel, foto: Claude Denis) (afb; 4)

Begga stichtte in 691 een klooster dat ze ‘bevolkte’ met drie benedictinessen⁹ uit de abdij die door haar moeder in 647-650 in Nijvel werd gesticht en waar haar zuster, de heilige Gertrudis, tot 659 de eerste abdis was^{10a}. Het klooster in Andenne omvatte zeven kerkjes (*basilicae*, kapellen, ‘*les encloîtres*’)¹¹. Rondom het klooster ontwikkelde zich het huidige Andenne sur Meuse. Op 17 december 693 zou Begga in het klooster overleden zijn en begraven in de kapel van Sint-Petrus (1 van de 7 kapellen)¹¹. Later werden haar relieken overgebracht (translatie) naar de kloosterkerk van Maria de Meerdere^{11, 12}. Naast haar feestdag op 17 december werd het feest van de translatie (op 7 juli) aan de liturgische kalender toegevoegd¹².

In de volle middeleeuwen was de kans om als vrouw heilig te worden verklaard, recht evenredig met de sociale status¹³. Haar status (zie verder), de stichting van een klooster en de bouw van de zeven kapellen hebben waarschijnlijk haar heiligverklaring sterk beïnvloed. Begga was niet de enige heilige of zalige in de familie van de Pippiniden. Haar vader, Pippijn de Oudste, en moeder, Ida van Nijvel, werden respectievelijk zalig of heilig verklaard; haar zuster Gertrudis groeide uit tot een van de belangrijkste heiligen van noordelijk Gallië^{10b};

Allowin van Haspengouw, beter bekend als de heilige Bavo, is volgens (latere) legenden Begga's broer, en ook haar schoondochter, Plectrudis van Keulen, werd heilig verklaard. In de Sint-Amanduskerk in Wezeren (een deelgemeente van Landen, in Vlaams-Brabant) staat een schrijn dat relikwieën van bovenvermelde heiligen bevat.

Op een bronzen schrijn (2005) in de Sint-Amanduskerk in Wezeren (nu een deelgemeente van Landen in Vlaams-Brabant) zijn Pippijn van Landen (zalige) en zijn echtgenote Ida (Itta, Iduberga) (heilige) van Nijvel afgebeeld. Het zijn de ouders van de heiligen Gertrudis, Bavo (Allowin van Haspengouw) en Begga. Naast de relikwieën van de reeds vernoemden bevat het schrijn ook relikwieën van de heiligen Amandus (raadsman van Ida Van Nijvel) en Aldegondis (Aldegonda van Maubeuge, eveneens een Merovingische heilige) en van het heilig Kruis. Het bronzen schrijn is van de hand van kunstenaar Willy Peeters uit Heverlee. Het werd ingezegend op 6 februari 2005. (afb. 5)

Begga's status

In de 7de en 8ste eeuw ontwikkelde zich bij de Merovingische en vooral de Karolingische adel belangstelling voor de eigen heiligen, vooral omdat in de toenmalige pas gekerstende maatschappij een levendige cultus van deze familieheiligen blijkbaar niet te onderschatten diensten bewees aan het prestige van de dynastie. Dergelijke intense belangstelling in de familieheiligen leefde blijkbaar ook bij de Bourgondiërs en Habsburgers, die hun stambomen trachtten te koppelen aan deze van roemrijke en soms heilige edelen. Via genealogische onderzoeksprojecten, opgezet door Maximiliaan I¹⁴, echtgenoot van Maria van Bourgondië, heeft men trachten te bewijzen dat de Habsburgers afstamden van de Franken, die op hun beurt Trojaanse voorvaderen zouden hebben gehad^{5, 10c}. Ook aan het hof van de hertogen van Brabant was men geïnteresseerd in mogelijke familieheiligen. De kringen rond de hertogen werden vooral aangetrokken door de legendarische roem van Karel de Grote en zijn heilige voorouders. De stamboom van deze 'Brabanders' werd (met veel fantasie) ook via deze van de Karolingers aan de Pippiniden-familie gelinkt. Dit alles werd in de 13de eeuw door de genealogen in dienst van het Brabantse hof geboekstaafd in een aantal traktaten. Ook werd de

naam van Pippijn de Oude veranderd in Pippijn van Landen^{10c} en werd het Brabantse karakter van de heiligen die uit zijn dynastie voortkwamen, beklemtoond⁵. In dit kader wordt de heilige Begga, net als haar naaste (heilige) verwanten als onmiddellijke voorlopers van Karel de Grote, ook verbonden met de Habsburgers en Brabanders en wordt ze een ‘nationale’ heilige.

Op prenten uit 1516-1518 wordt ze afgebeeld met een wapenschild dat heraldische referenties bevat aan Austrasië (haar vader en zoon waren hofmeiers van dit deel van het Merovingische koninkrijk) en aan de hertogdommen Lotharingen en Brabant. Dit verwijst naar de toen gangbare veronderstelling dat Begga hertogin van Brabant zou zijn geweest, in navolging van haar vader, de vermeende eerste hertog van Brabant⁵.

H. Begga als begijn met het kerkmodel in de rechterhand en een boek in de linkerhand (verwijst naar de stichting van het klooster in Andenne). Op het hoofd draagt ze de hertogelijke kroon en op het boek liggen nog twee kronen. Die kronen verwijzen naar haar afkomst, haar adellijk huwelijk en haar zoon Pippijn II die, althans volgens sommigen, de stichter van het Karolingische huis is. Vanaf het begin van de 17de eeuw vertegenwoordigen deze kronen de drie stadia van haar deugdzaam leven als maagd, gehuwde vrouw en weduwe⁵. Dit schilderij uit de Vlaamse school, uit de eerste helft van de 17de eeuw – zoals een zelfde schilderij in de Begijnhofkerk van Brussel komt dit schilderij mogelijk uit de omgeving van Gaspard de Crayer – hangt in de noordelijke zijbeuk van de H. Kruiskerk op het begijnhof van Turnhout. (afb. 6)

Dit is een ‘mooi’ voorbeeld van geschiedvervalsing: tijdens de Rijksdag van Schwäbisch Hall (1190) werd de titel hertog van Leuven vervangen door hertog van Brabant^{10d}. Zo werd Hendrik I de eerste hertog van Brabant. Het was deze hertog die omstreeks 1212 Turnhout zijn stadsrechten bezorgde, maar toen was Begga van Andenne reeds 519 jaar overleden.

Heilige Begga en de begijnen

Reeds in de 15de eeuw verspreidde zich in het Brabantse begijnenmilieu de veronderstelling dat Begga aan de oorsprong van de begijnenbeweging zou hebben gelegen. De oudste bron die Philippen¹⁵ aanhaalt, is een in de 15de eeuw uitgegeven handschrift van het *Martyrologium Romanum Usuardi*, opgesteld in de 9de eeuw door de benedictijner monnik Usuardus Sangermanensis en bewerkt door Hugo de Sancto Victore. Maar het is pas in de 16de en vooral de 17de eeuw dat de H. Begga van Andenne (of van Brabant, zoals ze in een aantal akten wordt genoemd) op het begijntoneel verschijnt. Dit valt praktisch samen met de bloeiperiode van de Begga-verering in Andenne.

In de late 16de en het begin van de 17de eeuw was er heel veel veranderd. Vooral tijdens de contrareformatie waren de begijnenbeweging en het leven op de meeste begijnhoven alleen nog in institutionele termen te beschrijven. Waar in de 14de tot het begin van de 16de eeuw de begijnen hun statuten zelf opstelden en waar nodig aanpasten aan de sociale en regionale context waarin het hof zich bevond, stelde Johannes Hauchinus (aartsbisschop van 1583 tot 1589) uniforme statuten op voor alle begijnhoven in het aartsbisdom Mechelen¹⁶.

Johannes Hauchinus, aartsbisschop van Mechelen van 1583 tot 1589, stelde niet alleen uniforme statuten op voor alle begijnhoven in het aartsbisdom Mechelen, maar hij drukte ook zijn stempel op de te gebruiken liturgische boeken. Onder de naam Pastorale vaardigde hij een rituale voor zijn bisdom uit dat ook in de andere bisdommen van de kerkprovincie veel gebruikt werd. (Muziekbibliotheek van het begijnhof van Turnhout, B TUMB³⁰ Dr 04) (afb. 7)

Een dergelijke hervorming verhoogde de bisschoppelijke controlemogelijkheden op de begijnengemeenschappen en daardoor kwam er tot op zekere hoogte een einde aan het eigenzinnige, zelfstandige karakter van het begijnenwezen; de begijnhoven kregen een meer kloosterachtig karakter^{16, 17}. Geestelijke leiders, maar ook Brusselse begijnen vonden dat zij zoals alle kloosterorden niet alleen een patroonheilige, maar ook een stichter(es) moesten hebben. Nochtans zaten de meeste begijnen waarschijnlijk niet te wachten op een heilige stichteres; zij waren, ondanks alle veranderingen, geen orde. Bovendien vonden ze het belangrijker zich te kunnen beroepen op hun eerste weldoeners/sters die hen niet alleen ‘sponsorden’, maar hen ook een statuut en een Regel gaven, waarmee ze zich eeuwenlang konden legitimeren¹⁸.

Bespotting van Christus. Antwerpse school, tweede helft 16de eeuw, Begijnhofmuseum, Turnhout. (afb. 8 foto: Ludo Verhoeven)

Zoals blijkt uit de ontelbare piëta's, de *Ecce Homo*'s, de verering van Christus op de koude steen en de calvariekapellen die op de begijnhoven nog steeds aanwezig zijn, ging hun passie uit naar het lijdensverhaal van Christus en vereenzelvigden ze zich graag met zijn lijdende moeder¹⁹. De symboliek van het aardse en geestelijke lijden, zoals uitgebeeld in de piëta's, typeert de begijnenspiritualiteit. Ook had elk begijnhof zijn beschermheilige. Vooral de Maagd Maria, Catharina van Alexandrië, Elisabeth van Hongarije en Maria Magdalena waren de favoriete patroonheiligen¹⁹. De feestdagenkalender was gekleurd door de devoties die vanaf het prille begin voor begijnen van groot belang waren, zoals bovenvermelde patroonheiligen.

Pas in de 17de eeuw nam Begga plaats tussen de meest populaire heiligen¹⁹; tot dan werd de H. Begga van Andenne op geen enkel begijnhof gekozen als patroonheilige. Bij de stichting van hun begijnhof hadden de meeste begijnen mogelijk nog nooit van de dochter van de Frankische hofmeier Pippijn van Landen en Ida van Nijvel gehoord. Gezien het begin van de “begijnenbeweging” op het einde van de 12de of in het begin van de 13de eeuw gesitueerd

wordt en de begijnen geen dwaze maagden waren, zoals sommigen dachten, konden velen de in 693 overleden Begga niet als hun stichteres aanvaarden. Het waren echter vooral de Brusselse begijnen die erop aandrongen dat ze “hun” aristocratische Begga als patrones en stichteres mochten vereren. De vraag om Begga te erkennen als patrones, werd ingewilligd door de pauselijke nuntius en reeds op 20 december 1626 organiseerde het Brusselse begijnhof ter Wijngaerde de eerste plechtige viering van de H. Begga. Aartshertogin Isabella en de pauselijke nuntius zetten het gebeuren luister bij door hun aanwezigheid²⁰.

Dit wil echter niet zeggen dat Begga toen in alle begijnhoven als schutspatrones en/of stichteres werd aanvaard. Zelfs in het Groot Begijnhof van Brussel (ter Wijngaerde) moeten er opposanten geweest zijn. Mogelijk was Catharina, de zus van hofkapelaan Aubertus Miraeus, niet opgezet met de keuze van haar zuster-begijnen. Bij haar intrede in 1602 schreef haar broer een stichtend werkje over het ontstaan van de begijnenbeweging. Daarin duidt hij de Luikse priester Lambertus le Bègue -- Lambert li Beges, de “stichter” van het begijnhof Sint-Christoffel -- aan als de stichter van de begijnenbeweging^{16, 20}. Zijn publicatie vormt de aanzet tot een hele polemiek tussen de voorstanders van Lambertus en die van Begga. De Antwerpse kanunnik Petrus Coens was een van de pleitbezorgers die volksprediker en hervormer Lambertus le Bègue als mogelijke stichter beschouwde¹².

Maar volgens de ongeschoeide karmeliet Elias van Sint-Theresia (Joannes Baptista Wils), de reguliere kanunnik Josephus Geldolphus Van Rijckel -- van 1616 tot 1626 pastoor te Oisterwijk en vanaf 1626 abt van de H. Gertrudisabdij in Leuven -- en de Leuvense professor Erycius Puteanus (Eric De Put) was de heilige Begga († 693) de grondlegster van de begijnen en niet Lambertus le Bègue († 1177)²¹. Vooral de Leuvense hoogleraar was ervan overtuigd dat oorkonden uit 1065, 1129 en 1151 aantoonde dat het begijnhof van Steevoort nabij Vilvoorde reeds bestond voordat priester Lambertus omstreeks 1170 in Luik een groep religieus gestemde maagden en weduwen samenbracht rond het kerkje en het hospitaal van Sint-Christoffel^{16, 21, 22}. Dus Lambertus kon niet in aanmerking komen voor het stichterschap. Hoe deze geleerde professor daarmee bewees dat Begga de begijnenbeweging stichtte, blijft een raadsel.

Er bestaat vandaag echter niet de minste twijfel over dat de oorkonden van 1065, 1129 en 1151 niet dateren uit de vooropgestelde jaren²¹. Maar het dispuut tussen de verdedigers van Lambertus en die van Begga werd er wel mee beslecht in het voordeel van die laatste⁵. In 1631 publiceerde Josephus Van Rijckel op basis van de *Levens der Salige, Godsvruchtig en Lof-weerdige Beggyntjens* een collectieve biografie van een modelbegijn: *Het Leven van de seer Edele Doorluchtigste en heilige Begga Hertoginne van Brabant Stighteresse der Beggynnen (Vita Sanctae Beggae)*. De toenmalige Grootjuffrouw van het begijnhof van Turnhout, Adrianna Van Miert, schrijft in 1923 in haar boek *Het begijnhof van Turnhout*: “Op geschiedkundig gebied heeft zijn (Van Rijckel) werk weinig waarde.”²³ Blijkbaar waren er in de 17de eeuw begijnen die er anders over dachten; de *Vita Sanctae Beggae* werd in honderden exemplaren gedrukt, gekopieerd en verspreid.

De kerkelijke overheid vond uiteindelijk een compromis om de voor- en tegenstanders tevreden te stellen: ze aanvaardde de H. Begga als patrones van alle begijnhoven. Maar blijkbaar vond ze het idee dat de H. Begga de stichteres van de begijnenbeweging zou zijn, historisch gezien onzin. Over de stichting heeft de overheid wijselijk gezwegen, hoewel er uitzonderingen waren. Reeds in 1626 gaf de aartsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen (1621–1655), “*Sinte Begga als patroonesse aan den Beggynen*”, en omstreeks hetzelfde jaar zou Paus Urbanus VIII een volle aflaat vergund hebben die te verdienen was op S. Begga’s feest²⁴. De Mechelse aartsbisschop zou volgens L.W. Schuermans pr. ook gezegd hebben: “*Merckelijken is in ‘t jaar 666 in dese Nederlanden innegestelt geweest die loffelijcke vergaederinge der Begijnen, den naem hebbende van Sinte Begga,...*”²⁴. Het is dus niet verwonderlijk dat veel begijnen Begga bleven vereren als hun stichteres. In 1637 stichtte de begijn Joanna (Jenneken) De Hont in haar huis op het Groot Begijnhof van Mechelen een Convent dat was toegewijd aan “onze H. Moeder Begga”. Op haar twee feestdagen, 17 december (de dag van Begga’s overlijden) en 7 juli (het feest van de translatie), betaalde zij de kerkelijke diensten⁵.

“*Het leven van de seer edele doorluchtigste en H. Begga hertoginne van Brabant, stightersse der Beggynnen: Met een cort begryp van de levens der salige, godtvruchtige en lof-weerdige begyntjens. der vermaerde en hoogh-gepresen beggyn-hoven, by een vergadert door eenen onbekenden Dienaer Godts*” (afb. 9, boekencollectie begijnhof Turnhout, invent. nr. B17101).

In dit boek uit 1712 “*by een vergadert door eenen onbekenden Dienaer Godts*” wordt ook vermeld dat vanuit Andenne een aantal relikwieën van de heilige meebracht die na erkenning

door Jacobus Boonen in de HH. Alexius en Catharinakerk van het Mechelse begijnhof werden vereerd⁵.

Niet alleen in Mechelen, maar ook in de andere steden werd de “stichting” gevierd: op 17 december 1666 werd onder andere in beide Gentse begijnhoven door meer dan duizend begijnen het duizendjarige feest van de “stichting” van de begijnhoven door de heilige Begga gevierd¹⁸. Men was er in Gent blijkbaar op het einde van de 17de eeuw nog steeds van overtuigd dat Begga de stichteres was. Op het titelblad van een bundel *Staeltjen van het Leven van de H. Begga, Hertoghinne van Brabandt*, in 1698 geschreven door een begin van het Gentse Hof O.L.V. Ter Hoye, staat “*Fondatersse (stichteres) vande Begijn-hoven*”²².

Verering

De religieuzen en de bevolking van Andenne

Volgens sommige auteurs waren de religieuzen die het klooster in Andenne aanvankelijk bevolkten, zowel mannen als vrouwen. Dat zou kunnen, want de abdij van Nijvel was een dubbelklooster. Wat vast staat, is dat in een charter (einde 11de eeuw) van Filips de Edele, graaf van Namen, de kanunnikessen en kanunniken voor het eerst genoemd werden. Het charter bepaalde ook dat alleen vrouwen van adel mochten worden aanvaard als kanunnikes. Deze regel is gedurende het hele Ancien Régime strikt toegepast⁵. In de abdij verbleven een dertigtal adellijke kanunnikessen en 10 kanunniken, van wie een aantal priester was⁵. Eeuwenlang heeft het kapittel het leven in Andenne en omgeving sterk beïnvloed tot het in de nasleep van de Franse Revolutie in 1796 werd opgeheven.

Beeld van de heilige Begga in de L'Eglise Sainte Begge (Andenne sur Meuse). Attributen: kerkmodel en boek³². (afb. 10)

Er kan niet aan worden getwijfeld dat de kanunnikessen en kanunniken de heilige weduwe als kloosterstichteres hebben vereerd. Die verering bleef overigens niet beperkt tot Andenne. De feestdag van Begga (17 december) werd zeker in de bisdommen Luik, waartoe Andenne eerst

behoorde, en Namen, opgericht in 1559, gevierd. De monniken Giselbertus en Reinerus van de Luikse Saint-Lambertabdij componeerden reeds in de 12de eeuw gezangen voor de heilige Begga¹². Ook in liturgische kalenders uit de eerste helft van de 14de eeuw uit Mons en Maubeuge, beide in het bisdom Kamerijk, waartoe ook Antwerpen behoorde, wordt Begga vermeld. Vooral in de 17de en 18de eeuw heeft de Beggadevotie een bloeiperiode gekend. Dat blijkt niet alleen uit het respectabele aantal handschriften uit Andenne die gezangen voor Begga bevatten¹², maar ook uit de vervaardiging van het zilveren en koperen reliekschrijn dat werd gesmeed in Luik tussen circa 1560 tot 1570, de reliekbuste die fragmenten van de schedel van de heilige bevat, en de bouw van de Beggafontein (Place du Chapitre, 1637).

Deze reliekbuste bevat fragmenten van de schedel van de heilige Begga (einde 16de eeuw). De kroon (1732) is van de hand van de Naamse zilversmid Chenu³². (afb. 11)

Niet zolang vóór de opheffing van het kapittel hebben de reguliere kanunnikessen en kanunniken in Andenne op de plaats waar de zeven bouwvallige kapellen stonden, de stiftskerk van de heilige Begga (Église Sainte-Begge, 1764 eerstesteenlegging en 1778 inwijding) gebouwd.

Collégiale Sainte-Begge (in de volkstaal Sainte Bèche)³². Tot in de 18de eeuw stonden op de plaats van de huidige kerk de zeven kerkjes die op de Merovingische stichting teruggaan en “les encloîtres” werden genoemd. De bouwvallige “encloîtres” werden met toelating van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk (°1717-†1780) afgebroken en de stenen ervan werden voor de bouw van de kerk gebruikt. Dit is een classicistische schepping uit de 18de eeuw (1764-1768) van de Brabander L.B. Dewez, architect van de landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, Karel van Lotharingen. (afb. 12)

Ook in beelden en schilderijen hebben de Andense religieuzen hun H. Begga vereerd en, gebaseerd op haar levensbeschrijving, de relatie tussen de kanunnikessen en hun stichteres duidelijk naar voren gebracht (afbeelding 4). Zelfs het beeld boven het altaar toont Begga, gekleed als een kanunnikes (afbeelding 10).

De begijnen

Wat eens bij veel begijnen een vrij onbekende heilige was die, soms via kronkelwegen, de geschiedenis geweld aandeed en min of meer aan hen was opgedrongen, werd de H. Begga vanaf de 17de tot in de 20ste eeuw een populaire begijnenheilige. Sinds de kerkelijke overheid de H. Begga als patrones van alle begijnhoven had aanvaard, bekroont haar beeltenis de inkompoorten van tal van begijnhoven, waaronder dat van Antwerpen, Kortrijk, Lier en Turnhout (afbeelding 1). In alle begijnhofkerken en conventen staat (stond) er minimum één beeld van haar.

Het wit geschilderde houten beeld van de H. Begga (tweede helft 17de eeuw) in de H. Kruiskerk op het begijnhof van Turnhout. (afb. 13, foto Ludo Verhoeven)

Beeldje van de H. Begga van Andenne in het vroegere Sint-Jansconvent (nu Begijnhofmuseum) in Turnhout. Attributen: kerkmodel, boek en kroon. (afb. 14)

In de Mechelse Begijnhofkerk werd het hoogaltaar (1671) toegewijd aan de heiligen Alexius, Catharina en Begga⁵. Op het altaarstuk, *Het Mystiek Huwelijk van de heilige Catharina*, geschonken door begijn Sophie de Salazar († 1683) en geschilderd door Theodoor Boeyermans, staat uiterst rechts de heilige Begga afgebeeld met een met hermelijn afgeboorde mantel, zoals ze ook in Andenne werd afgebeeld⁵. De Begijnhofkerk (1640-1687) van Hoogstraten werd niet alleen toegewijd aan Sint-Jan Evangelist, maar ook aan de H. Begga. In de merkwaardige communiebank wordt de heilige Begga afgebeeld naast de heilige Jozef en de heilige Catharina. Op de begijnhoven Onze-Lieve-Vrouw Ter Hoyen (Gent), het Groot Begijnhof in Sint-Amandsberg, het Sint-Elizabethbegijnhof in Kortrijk en het Groot Begijnhof in Mechelen (zie boven) werden conventen toegewijd aan de H. Begga en op het begijnhof van Dendermonde is het huis van de grootjuffrouw (16de eeuw) toegewijd aan deze aristocratische heilige. In de Sint-Catharinakerk in Antwerpen, de huidige begijnenkerk van het Bredase begijnhof die dateert uit 1838, de HH. Alexius en Agathakerk in Dendermonde (door glazenier Cyriel Los geplaatst in 1962) en de H. Kruiskerk in Turnhout (ontwerp van De Craene, kunstglasschilder in Antwerpen, vervaardigd door G. Ladon in 1873-1878²⁵) vindt men glasramen die de H. Begga en haar familie of taferelen uit haar leven tonen.

Ook in Turnhout vierden de begijnen haar feestdag: *“In het Jaer 1665, op den feestdach van S. Begga, onze Patronersse, syn wy van d’oude kerck overgecomen in de nieuwe, alwaar sedert dien dach den Goddelycken dienst altyt is geschidt, en was doen noch niet al geplaveyt.”*²⁶ Mogelijk werd in diezelfde periode het Turnhoutse begijnhof toegewijd aan de H. Begga. In een tekst, gedrukt in 1680 door Jacobus Woons in Antwerpen: *“Over de blyde verheffinge van het H. Cruys vereert aen het Beggyn-Hof van Thuren–haudt door de eerw. pp. Capuciennen van Antwerpen op de 14 September 1680”* staat: *“O kostelycken schadt, ver boven alle panden, wiert Pater Carolus van Arenbergh ghejondt en heeft die aan het Hof van Begga dan gheschoncken opdat elck Ziel te meer in liefde mach ontfoncken...”*²⁷.

Liturgie en muziek

Nederlandse en Latijnse gezangen

Vanaf de 17de eeuw werd de heilige Begga actief gepromoot als patrones van de begijnen en werden zowel Latijnse als Nederlandse gezangen over Begga gezongen. Een belangrijke propagandiste was begijn M.H. van het Gentse hof O.L.V. Ter Hoye. Volgens haar was de H. Begga op het einde van de 17de eeuw nog niet populair genoeg. In de voorrede van haar bundel *Staeltjen van het Leven van de H. Begga, Hertoghinne van Brabandt*, opgedragen aan grootmeesteres Maria Isabella Pouillon en uitgegeven door de weduwe van Joris Willemsens te Antwerpen in 1698,²² schrijft ze: *“Tot lof en herkenenisse der gheuaeden Godts in Christo Jesu... heb ick ter occasie van her duysendt-jarigh Jubilé van die seer H:Moeder Begga, seer dickwils gewenst: och oft wy Godt meer lof gaven in het herkennen van sijne groote liefde soo mildelijck uyt-ghestort over onze Landen, in die groote H:Moeder Begga, dewelcke over duysent jaeren aen ons Nederlandt van Godt ghegeven is om te wesen een Gheestelijcke Moeder van veele Kinderen in Christo! och of wy Godt meer lof gaven tot danck van sulcke*

jonste bewesen aen ons Nederlandt in so groote H:Patroonersse, welckes H:Leven, Eylaes! by veele seer onbekent is; en door verloop van tijt, oft kranckheydt der memorie by veele vergeten is,..."²².

Haar bundel, waarin zij in 10 hoofdstukken die telkens aanvangen met een prozatekst, onmiddellijk gevolgd door een lied over hetzelfde onderwerp, het leven van Begga beschrijft en haar deugden in de schijnwerper plaatst, heeft waarschijnlijk wel bijgedragen tot de verering van deze begijnenheilige. Wat dit boek uniek maakt, is de moeder-kindthematiek die hier naar voren komt, zoals onder andere geïllustreerd wordt in Strofe 6 van het 1ste lied²²:

*O Dochters al ghelijck,
Die tracht naer't Hemelrijck,
Neemt Sinte Begga voor uw' Moeder aen,
Sy sal u leyden op de Hemels baen:
Wilt ghy haer volghen in de deught,
Ghy sult haer volghen in des Hemels vreught,
Daer ghy sult eeuwich zijn van Godt gheloont,
En als een Kindt van Begga zijn ghecroont.*

Dit werd gezongen op de wijze van "*Petit joli mouton*", een wijsaanduiding die ook in andere laat 17de-eeuwse geestelijke liedboeken voorkomt²².

In andere tot hiertoe gevonden Beggaliederen ligt de klemtoon op de weergave van het leven van Begga en de deugden die haar worden toegedicht. Ook haar afkomst wordt belicht²²:

*Begga van edel stamme
Hoogh gheboren zijt,
Uwen Vader Pepin quamme
Van de deel Majesteyt,
Eerst van Brabant
Vruchtbaer landt
Ghemaecht Hertogh triomphant*²⁸.

Naast de vele liedboeken waarin het leven en de deugden werden bezongen, behoorden, zoals onder andere in Andenne, Latijnse gezangen over Begga tot het muziekrepertorium van de begijnen^{12, 19, 29}.

De oudste, 17de-eeuwse bronnen stammen uit een begijnhof in het bisdom Luik en uit dat van Antwerpen. Handschriften uit de 18de en 19de eeuw werden in de begijnhoven van Leuven en Turnhout gevonden. In de muziekcollectie van het Turnhoutse begijnhof^{12, 30} zijn gedeelten van het *Offisium Santa Begga (Festum Decembris 17)* te vinden in vijf handschriften (B TUmb 3, 5, 8, 11, 12) uit de 18de en 19de eeuw¹².

Offisium Santa Begga – Festum Decembris 17 – Santa Begga B Tumb Hs 05 p. 38 – 43. Gezangen voor lauden en vespers (bevat 7 antifonen en 2 hymnes). Deze pagina bevat de antifonen Ego Quasi vitis fructificavi, O Sancta Mater Begga en het begin van Spesiosa facta es et suavis. Muziekbibliotheek, Begijnhof van Turnhout. (afb. 15)

Deze handschriften bevatten gezangen voor de lauden en vespers, terwijl partituren van het *Ave Mater Begga* aanwezig zijn in handschriften 3, 8 en 15. In Turnhout werd niet alleen het feest van Begga op 17 december gevierd. In de liturgische voorschriften die achterin aan het 18de-eeuwse “verzamelhandschrift” B Tumb Hs03 werden toegevoegd, staat: “*Begga den 2 zondag in juli den avont te voren benedictie lof*”, wat erop wijst dat ook de translatie (7 juli) door de Turnhoutse begijnen werd gevierd^{12, 29}.

Processies

Ook in processies werd en wordt Begga vereerd. In *Pallieter* beschrijft Felix Timmermans de processie die jaarlijks in juni door de straten van het Lierse begijnhof trekt. Als we hem mogen geloven, droegen “*Twaalf begijnen in witte lakens, ... met veel moeite de zwaren zilveren relikwiekas van Sinte Begga. Zij blonk gelijk de zon en schoot stralen in de lucht. En daarachter op vijf lange roten, allen met witte lakens die den grond raakten, over hun hoofd, volgden al de kinderen Begga's.*”³¹

Volgens grootjuffrouw Van Miert²³ was er op het begijnhof van Turnhout naast de eenvoudige “*boetprocessiën die uitgaan op de feestdag van Sint-Marcus (25 april) en op de*

kruisdagen (Maandag, Dinsdag en Woensdag) voor den feestdag van Ons Heer Hemelvaart” de processie van het H. Sacrament. “Deze geestelijke stoet gaat uit op H. Sacramentsdag en op de Zondag na het feest der Kruisverheffing (14 September). Op die dagen worden de huizen verlicht en versierd en de wegen bestrooid. In de processie worden drie kostbare vaandels gedragen: dat van het H. Kruis, dat van O.-L.-Vrouw van Bijstand en een van het Heilig Sacrament. Al de begijntjes zijn aanwezig om hun functie of bediening te vervullen. Een draagt het kruis; vier dragen het beeld der H. Begga; vier anderen het beeld van Onze Lieve Vrouw en vier den troonhemel of baldakien om het Heilig Sacrament te beschutten.”²³

Nu nog trekt jaarlijks op de zondag vóór (tot 2011) of na (2012) het feest van de Kruisverheffing een processie rond op het begijnhof. Dit is geen H. Beggaprocessie zoals de laatste jaren ten onrechte wordt beweerd. Dat is het zeker in de tijd van grootjuffrouw Van Miert niet geweest. Zoals toen nemen de verering van het H. Sacrament, het H. Kruis en O.L. Vrouw nog steeds een centrale plaats in. Het beeld van de H. Begga wordt niet meer rondgedragen in het begijnhof en toch is het nog aanwezig in de gedaante van een als begijn verklede jongedame die niet zomaar een kerkje draagt, maar het belangrijkste attribuut van deze populaire begijnenheilige: het kerkmodel van de zeven ‘kerken’ in Andenne (afb. 16).

. (afb.16)

Met het verdwijnen van de eens zo belangrijke begijnenbeweging is ook de verering van de H. Begga in het huidige Vlaanderen zeer sterk verminderd. Dat is echter niet het geval in Andenne: hoewel de kanunnikessen inmiddels reeds lang uit Andenne verdwenen zijn, wordt de feestdag van de pre-Karolingische heilige er nog steeds gevierd. Op de derde zondag van september worden in de processie van *Sainte Begge* het zilveren-koperen schrijn en de

reliëkbuste door de straten van de stad gedragen³². Daarbij vieren ze waarschijnlijk vooral de feestdag van de stichting in 691 van hun stad aan de Maas.

De derde zondag van september wordt tijdens de processie van Sainte Begge in Andenne het eeuwenoude zilveren-koperen schrijn, gesmeed in Luik in de periode tussen 1560 en 1570, door de straten van de stad gedragen³².

Hugo Vanden Bossche

Noten en literatuur

1. Als weduwe stichtte Ita (Itta, Iduberga, Ida) omstreeks 640 de abdij van Nijvel, waar haar dochter, de heilige Gertrudis (de meer bekende zus van de H. Begga), de eerste abdis werd. Ida van Nijvel is niet te verwarren met de bijna 600 jaar jongere mystica Ida Van Nijvel, de leidsvrouw van Beatrijs van Nazareth.
2. Bisschop Arnulf van Metz, die evenals Begga later heilig verklaard zal worden: Sint-Arnoldus.
3. Austrasië: het noordoostelijke deel van het Merovingische koninkrijk; het omvatte het oosten van het huidige Frankrijk, het westen van Duitsland, België ten oosten van de Schelde en delen van het huidige Nederland.
4. De moeder van Karel Martel († 741) was Pippijn van Herstals concubine Chalpaida (Alpaïs).
5. Grieten Stefaan (1994) *Een heilige verbeeld. Iconografie en ideologische recuperatie van de heilige Begga*. Jaarboek van het Koninkrijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 89-183.
6. Winzer Fritz (1978) *Wereldgeschiedenis*, Uitgeverij Orion, Brugge.
7. Vander Auwera Joost (2007) inv. GG 521. *Rubens a Genius at Work: the works of Peter Paul Rubens in the Royal Museums of Fine Arts of Belgium reconsidered*, Lannoo, Tiel.

8. De 7 pelgrimskerken: Sint-Pietersbasiliek (de eerste werd gebouwd in 324) – Sint-Paulus buiten de Muren (ingewijd in 324) – Sint-Sebastiaan buiten de Muren (4de eeuw; werd in het jubeljaar 2000 door paus Johannes Paulus II vervangen door het Heiligdom van Onze-Lieve-Vrouw van de Goddelijke Liefde) – Sint-Jan van Lateranen (ingewijd in 313) – Santa Croce in Gerusalemme (gebouwd in 320) – Sint-Laurentius buiten de Muren (volgens de overlevering gebouwd door keizer Constantijn de Grote) en Basiliek van Santa Maria Maggiore (431).
9. Naargelang van de auteur was Begga's stichting in oorsprong een benedictinessenabdij, een regulier of seculier kapittel. Het dubbelklooster in Nijvel werd echter pas in de 9de eeuw een kapittel dat zoals het klooster in Andenne in de loop van de 12de of 13de eeuw alleen edellieden opnam.
10. In: Van Oudheusden J.A.F.M. (eindredactie & coördinatie) (2011) *Geschiedenis van Brabant - van het Hertogdom tot heden*, Uitgeverij Waanders, Zwolle & Davidsfonds, Leuven.
- a. Koldewey Jos: *De trage komst van de gotiek*, p. 91-101.
 - b. Theuws Frans: *Proloog van Brabant, verleden landschappen van Romeinen en Franken*, p. 17-33.
 - c. Stein Rob: *Histiografie en literatuur*, p. 133-147.
 - d. Steurs Willy: *Van het graafschap Leuven naar het hertogdom Brabant: de verovering en opbouw van een vorstendom*, p. 65-70.
11. Rond de kapel van de heilige Maria (later de heilige Maria de Meerdere) die als hoofdkerk fungeerde, lagen zes kapellen die toegewijd waren aan: Petrus, Stefanus, Johannes de Doper, Michael, Christus Salvator en Lambertus. De zeven kapellen of basilicae, lokaal "*les encloîtres*" genoemd, op het domein van het kapittel, die in oorsprong opklommen tot de stichtingsperiode van het klooster, bleven tot in de 18de eeuw bestaan.
12. Mannaerts Pieter (2008) *Authenticiteit en inventie: samenstelling, verspreiding en herkomst van de officies voor de heilige Begga*. In: Mannaerts (ed.) *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen - eind 18de eeuw)*, Brepols, Turnhout, p. 51-78.
13. Lawrence C.H. (2004) *Kloosterleven in de Middeleeuwen in West-Europa en de Lage Landen*, Pearson Education Benelux B.V., Amsterdam.
14. Maximiliaan I (1459-1519), keizer van het Duitse Rijk, was de eerste Habsburger die over de Nederlanden regeerde van 1482 tot 1494, als regent voor zijn zoon Filips de Schone, de vader van Karel V.
15. Philippen Lodewijk J.M. (1918) *De begijnhoven, oorsprong, geschiedenis, inrichting*, Courtin, Antwerpen.
16. Vanden Bossche Hugo (2011) *Over den Geestelijken levenswandel der Begijntjes*, *Begijnhofkrant* 33, herfst 2011, p. 2-7.
17. Triest Monika (1998) *Het besloten hof. Begijnen in de Zuidelijke Nederlanden*, Uitgeverij Van Halewyck, Leuven.
18. Triest Monika, Van Poucke Guido, Vanooteghem Cecile (2011) *Grote Madammen. Het Sint-Elisabethbegijnhof in Gent en Sint-Amandsberg*, NV Altiora, Averbode.
19. Simons Walter (2008) *Begijnen, liturgie en muziek in de middeleeuwen: een verkenning* In: Pieter Mannaerts (ed.) *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen - eind 18de eeuw)*, Brepols, Turnhout, p. 15-25.
20. Jacobs Roel (2006) *Een geschiedenis van Brussel*, 5de druk, Lannoo, Tielt.
21. Biesemans Luk (2006) *Rijkdom van stilte en rust – 800 jaar begijnen en karmelietessen van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Troost te Vilvoorde*, een uitgave van de Vriendenkring van de Troost, Drukkerij Peeters NV, Vilvoorde.

22. De Wilde Maartje (2008) *Lustig om te zingen: eenstemmige Zuid-Nederlandse liederen door en voor begijnen*. In: Pieter Mannaerts (ed.) *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen - eind 18de eeuw)*, Brepols, Turnhout, p. 79-96.
23. Van Miert Adriana (1923) *Het Begijnhof van Turnhout*, Drukkerij H. Keuppens-Van Steenberghe, Anastatische herdruk, Stadsarchief Turnhout, 2002.
24. Schuermans L.W. (1863) *De Fratricellen en Beggaerden. II. De Beggaerden, Begijnen en Lollaerds*. In: *Lettervruchten van het tael- en letterlievende studenten-gemeenschap der Katholyke Hoogeschool van Leuven* (samengesteld door Nicolaus Van Winghe), p. 135-157.
25. De Kok Harry (1980) *Gids voor het oude Turnhout & omgeving 1/Stad Turnhout*, N.V. Scriptoria, Antwerpen, p. 63.
26. Jacobs Frans (1965) *Jubelviering 300 jaar Kerk van 't H. Kruis Begijnhof Turnhout*. Zondag 12 september 1965. Archief Vrienden van het Begijnhof, Begijnhofmuseum.
27. Register Begijnhofkerk (schenking van Henri Mesmans), Algemeen Archief: AoC313, Stadsarchief Turnhout.
28. Uit: *Liedeken, Ter eeren van de salighe Begga, Patronersse van de Begghijnkens in Den Blijdenwegh tot Bethleem Voor De Christelijcke Ionckheyt*, een anoniem liedboek dat in 1645 in Antwerpen verscheen bij Arnout van Brakel²².
29. Mannaerts Pieter, Vercammen Els (2004) *Inventaris van de muziekcollectie van het Begijnhof te Turnhout*, p. 23 (Begijnhofmuseum, Archief Stad Turnhout).
30. B TUmb: Begijnhof Turnhout Begijnhofmuseum. De muziekcollectie is te raadplegen in het Turnhoutse Stadsarchief. Handschrift 1: *Responsoriaal processionale* is te zien in het Begijnhofmuseum.
31. Timmermans Felix (1916) *Pallieter*, Holland – Bibliotheek P.N. Van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam, 19de druk, p. 47-48.
32. *Histoire de la Meuse Wallonne – Au fil de la Meuse de Givet à Andenne: Andenne – son Histoire, sa collégiale, ses fontaines...* <http://meuse-histoire-balade.e-monsite.com/pages/andenne-son-histoire-sa-collegiale-ses-fontaines.html>, Office du Tourisme de la ville d'Andenne: <http://www.andennetourisme.be/procession-sainte-begge>.